

## महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांची अनुपस्थिती : एक मानसशास्त्रीय अभ्यास

प्रा. डॉ. युवराज बालाराम गहेराव,

मानसशास्त्र विभाग,

राजर्षी शाहू कला वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,

पाथ्री .

### प्रस्तावना :-

विद्यया सर्वार्थ साधनम् या संस्कृत सुभाषितानुसार व्यक्तीला सुखी समाधानी आणि सन्मानाने जगण्यासाठी शिक्षणाशिवाय पर्याय नाही.रुसो या शास्त्रज्ञाच्या मते शिक्षण हे जीवनाच्या तयारीसाठी नसुन प्रत्यक्ष जीवनच आहे तर स्वामी विवेकानंदांच्या मते शिक्षण म्हणजे मानवातील पुर्णत्वाचा अविष्कार होय.आणि अरवींद घोष आपले शिक्षणाविषयी मत प्रकट करतांना म्हणतात मानसीक प्रवृत्तीचे निरसन व नैतिक मूल्यांचे संस्कार करुन तद्वद्वारा व्यक्तीचा शारीरीक व बौद्धीक विकास होऊन खरा मानव निर्माण होईल.त्याच बरोबर अनेक शिक्षण तज्ञ,संशोधक, तत्वज्ञ व मानसशास्त्रज्ञ यांच्या मते प्रामुख्याने उच्चशिक्षणामुळे व्यक्तीचे व्यक्तीमत्व विकसीत होते तो व्यासंगी बनतो व त्याच्या संशोधन वृत्तीस चालना मिळते.उच्च शिक्षणा संदर्भात कोठारी आयोगाचे असे मत आहे की स्वतःचे शरीर, मन, आत्मा आणि सभोवतालचे विश्व या विषयांच्या मानवाच्या ज्ञानात सखोलता आनने, समाजात ज्ञानाचा प्रसार करणे, मानव जातीच्या सेवेसाठी त्या ज्ञानाचे उपयोजन करणे हे उच्च शिक्षणाचे प्रमुख कार्य आहे. उच्च शिक्षण देणारी महाविद्यालये व विद्यापीठे हे जणू कल्पनांची व आदर्शवादाची वस्तीस्थाने आहेत व सत्याचा आणि उत्कृष्ट तपाचा निर्भयपणे मागोवा घेणे हेच त्यांचे कार्य होय. उच्च शिक्षण घेऊन बाहेर पडणा-या प्रत्येक सुशिक्षित, सुसंस्कृत विद्यार्थ्यांची मने, जात,वंश,धर्म,भाषा, प्रदेश इत्यादी संकुचित निष्ठांपासुन मुक्त असली पाहीजेत. सभोवतालच्या समाजाच्या विकासाला उच्च शिक्षित तरुणांची सक्रिय मदत झाली पाहीजे. देशाच्या आर्थिक, राजकीय, न्यायाधिष्ठित समाजरचनेचे कार्य हाती घेवुन ते यशस्वीपणे पार पाडणे ही उच्चशिक्षित तरुणांची जबाबदारी आहे. त्यामुळेच उच्चशिक्षणाला व्यक्तीच्या जीवनात अनन्यसाधारण असे महत्व असुन जागतिक पातळीवर विचार केल्यास जे जे राष्ट्र ख-या अर्थाने उच्चशिक्षित आहे किंवा उच्चशिक्षणात अग्रेसर आहेत त्या त्या राष्ट्राची प्रगती इतर उच्चशिक्षितांचे प्रमाण कमी असलेल्या राष्ट्रापेक्षा जास्त आहे. परंतु भारतात मागील दोन दशकांपासुन असे निदर्शनास येत आहे की उच्चशिक्षितांचे प्रमाण वाढले परंतु उच्चशिक्षण घेण्या करिता महाविद्यालयात उपस्थितांचे प्रमाण घटत आहे. आणि विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीचे प्रमाण मागील एका दशकात लक्षनीय घटले आहे. विद्यार्थी हा उच्च शिक्षणाकडे फक्त पदवी मिळाली पाहीजे या हेतुने पाहतो आहे. त्यामुळे तो परिक्षा केंद्रीत झाला. परीक्षेच्या काळापुरता तो महाविद्यालयात उपस्थित असतो. ही मनोवृत्ती स्वतः विद्यार्थी, समाज व देशाच्या दृष्टीने घात ठरू शकते. म्हणुन त्यांच्या महाविद्यालयात अनुपस्थितीत राहण्या मागच्या कारणांचा मानसशास्त्रीय दृष्टीने विवेचन करण्या करिता स्व - संकल्पना व उपलब्धी प्रेरणा या दोन आश्रीत परिवर्तकाच्या सहाय्याने समस्येचा मागोवा घेण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत संशोधनातुन करण्यात आला आहे.

**संपादन प्रेरणा :-**

संपादन प्रेरणा म्हणजे अवघड कामे आव्हाने म्हणून स्वीकारून यश संपादन करणे व कामात उत्कृष्टतेची पातळी गाठणे होय.

उच्च संपादन प्रेरणा असणा-या व्यक्ती इतर लोकांकडून त्यांचे मुल्यांकन केले जाईल असे छंद अथवा करिअर निवडतात.

व्यक्तीकडून निर्माण होणा-या गोष्टींची गुणात्मकता व संख्यात्मकता व्यक्तीचे शालेय व व्यावसायिक यश या सर्वांशी संपादन प्रेरणेचा जवळचा संबंध असतो असे आढळून आले आहे.

**स्व संकल्पना :-**

रॉबर्ट बॅरन यांच्या मते स्वतःची शरीर संपदा, वर्तन, क्षमता, समजुती मुल्ये आणि व्यक्ती म्हणून केलेले स्वतःचे मुल्यमापन या सर्वांचे संकलन त्यांची व्यक्तीला जाणीव कशी होते त्यावर तिची स्व- संकल्पना निश्चीत होते.

डेव्हिड मेअर्स यांच्या मते मी कोण आहे? या प्रश्नाला व्यक्तीने दिलेले उत्तर म्हणजे तिची स्व-संकल्पना होय.

थोडक्यात स्व-संकल्पना ही व्यक्तीची ओळख निर्धारित करणारी मानसिक रचना/ आकृतीबंध आहे. आपण स्वतः विषयीची त्या प्रमाणे स्व-प्रेरणा, भावनिक अवस्था, स्व मुल्यांकन, योग्यता आणि इतर बाबींचे माहिती प्रक्रियण कसे करतो याचे निर्धारण करणारा आकृतीबंध म्हणजे स्व-संकल्पना होय.

**संशोधनाचे उद्दिष्ट :-**

प्रस्तुत संशोधनाच्या सहाय्याने उच्चशिक्षण घेणा-या कला व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या स्व-संकल्पना व संपादन प्रेरणेचा अभ्यास करणे.

**गृहितके :-**

१. कला शाखा व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या स्व-संकल्पनेत लक्षणिय फरक आढळत नाही.
२. मुले व मुली यांच्या स्व- संकल्पनेत लक्षणिय फरक आढळत नाही.
३. कला शाखा व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या संपादन प्रेरणेत लक्षणिय फरक आढळत नाही.
४. मुले व मुली यांच्या संपादन प्रेरणेत लक्षणिय फरक आढळत नाही.

**नमुना :-**

जालना जिल्हयातील विविध महाविद्यालयात शिकणा-या कला शाखा १२० विद्यार्थी (६० मुले व ६० मुली) व विज्ञान शाखा १२० विद्यार्थी (६० मुले व ६० मुली) यादृच्छीक नमुना निवड पध्दतीने निवडण्यात आले.

संशोधन आराखडा :-

लिंग अ	शाखा (ब)		
		कला शाखा (ब१)	कला शाखा (ब२)
	मुले (अ१)	६०	६०
मुली (अ२)	६०	६०	

२ X२ घटक आखणी आराखडा

परीवर्तके :- अ) स्वतंत्र परिवर्तके - १.लिंग २. शाखा

अवलंबी परीवर्तके :- १.संपादन प्रेरणा २. स्व-संकल्पना

साहित्य :-

१. देव मोहन यांची संपादन प्रेरणा चाचणी
२. डॉ.प्रतिभादेव यांची स्व-संकल्पना चाचणी

चर्चा :-

तक्ता क्र.१ स्व-संकल्पना व संपादन प्रेरणेच्या मध्यमान आणि प्रमाण विचलन विवेचन तक्ता

		स्व-संकल्पना	संपादन प्रेरणा
मुली	मध्यमान	110.56	35.31
	प्रमाण विचलन	33.96	5.35
मुले	मध्यमान	119.87	34.85
	प्रमाण विचलन	24.08	4.86
कला शाखा	मध्यमान	111.68	33.42
	प्रमाण विचलन	31.30	5.01
विज्ञान शाखा	मध्यमान	118.56	36.73
	प्रमाण विचलन	27.77	4.65

## तक्ता क्र.२ स्व-संकल्पना प्रचरण विश्लेषण तक्ता-

	Ss	df	Ms	F
शाखा (ब)	6140.82	1	6140.82	6.82
लिंग (अ)	3405.07	1	3405.07	3.78
अ X ब	498.82	1	498.82	0.55
W-Error	212573.03	236	900.73	
<b>Total</b>	<b>3398458</b>	<b>240</b>		

## तक्ता क्र.२ संपादन प्रेरणा प्रचरण विश्लेषण तक्ता-

	Ss	df	Ms	F
शाखा (ब)	35.27	1	35.27	1.47(NS)
लिंग (ब)	540.00	1	540.00	22.55
अ X ब	33.75	1	33.75	1.41
W-Error	5652.17	236	23.95	
<b>Total</b>	<b>301242</b>	<b>240</b>		

\* Significant 0.05 Level \*\* Significant 0.01 Level

Table Value 0.05 = 3.89 and 0.01= 6.76

तक्ता क्र.२ नुसार शाखा या गटाचा F मुल्यांक (df१,२३६) हा ६.८२ इतका असून तो ०.०१ पातळीवर लक्षणिय फरक दर्शवितो याचाच अर्थ असा की शाखा या गटानुसार कला शाखा व विज्ञान शाखा मध्ये शिकणा-या विद्यार्थ्यांच्या स्व-संकल्पनेत लक्षणीय फरक आहे. म्हणजे गृहीतक क्र.१ नाकारले आहे. तर कला शाखेचा मध्यमान (१११.६८) प्रमाण विचलन (३१.३०) इतका असून विज्ञान शाखेचा मध्यमान (११८.५६) व प्रमाण विचलन (२७.७७) इतके आहे. याचाच अर्थ असा की कला शाखेच्या विद्यार्थ्यांपेक्षा विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांची स्व-संकल्पना चांगली आहे.

तक्ता क्र.२ नुसार लिंग या गटाचा F मुल्यांक (१,२३६) हा ३.७८ इतका असून तो ०.०५ व ०.०१ पातळीवर लक्षणिय फरक दर्शवित नाही. याचाच अर्थ असा की लिंग या गटानुसार मुले व मुली यांच्या स्व-संकल्पनेत फरक नाही

म्हणजे गृहीतक क्र.२ स्वीकारले आहे. तर मुली या गटाचे मध्यमान (११०.५६) व प्रमाण विचलन (३३.९६) इतक आहे. तर मुले या गटाचे मध्यमान (११९.८७) व प्रमाण विचलन (२४.०८) इतके आहे.याचाच अर्थ असा की मुलीं पेक्षा मुलांची स्व-संकल्पना चांगली आहे.

तक्ता क्र.३ नुसार शाखा या गटाचा F मुल्यांक (df १,२३६) हा १.४७ इतका असून तो ०.०५ व ०.०१ पातळीवर लक्षणिय फरक दर्शवित नाही. याचाच अर्थ असा की शाखा या गटानुसार कला शाखा व विज्ञान शाखा मध्ये शिकणा-या विद्यार्थ्यांच्या संपादन प्रेरणेत फरक नाही. म्हणजे गृहीतक क्र.३ स्वीकारले आहे. तर कला शाखेचा मध्यमान (३३.४२) प्रमाण विचलन (५.०१) इतके असून विज्ञान शाखेचे मध्यमान (३६.७३) व प्रमाण विचलन (४.६५) इतके आहे.याचाच अर्थ असा की कला शाखेच्या विद्यार्थ्यांपेक्षा विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांची संपादन प्रेरणा जास्तीची चांगली आहे.

तक्ता क्र.३ नुसार लिंग या गटाचा F मुल्यांक (df,२३६) हा २२.५५ इतका असून तो ०.०१ पातळीवर लक्षणिय फरक दर्शवितो याचाच अर्थ असा की लिंग या गटानुसार मुले व मुली यांच्या संपादन प्रेरणेत लक्षणिय फरक आहे. म्हणजे गृहीतक क्र.४ नाकारले आहे. तर मुली या गटाचे मध्यमान (३५.३१) व प्रमाण विचलन (५.३५) इतके आहे. तर मुले या गटाचे मध्यमान (३४.८५) व प्रमाण विचलन (४.८६) इतके आहे. याचाच अर्थ असा की मुलां पेक्षा मुलींची संपादन प्रेरणा जास्तीची आहे.

#### निष्कर्ष :-

१. कला शाखा व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या स्व-संकल्पनेत लक्षणिय फरक आढळतो
२. मुली व मुले यांच्या स्व- संकल्पनेत लक्षणिय फरक नाही.
३. कला शाखा व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या संपादन प्रेरणेत लक्षणिय फरक नाही.
४. मुली व मुले यांच्या संपादन प्रेरणेत लक्षणिय फरक आढळतो

#### सुचना :-

वरील महाविद्यालयात शिकणा-या कला शाखा व विज्ञान शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या स्व संकल्पना व संपादन प्रेरणेचा अभ्यास केल्या नंतर जी तथ्ये आढळून आलीत त्यानुसार विद्यार्थ्यांमध्ये स्व-संकल्पना पातळी व संपादन प्रेरणा चांगली असावयास हवी होती. परंतु मुळातच विद्यार्थी महाविद्यालयात नियमित उपस्थित राहत नसल्यामुळे त्यांची स्व-संकल्पना विकसीत झाली नाही. तसेच त्यांच्यामध्ये म्हणावी तशी संपादन प्रेरणाही निर्माण झाली नाही. त्याच बरोबर जी काही विद्यार्थी नमुना म्हणुन निवडली होती त्यांच्या सोबत महाविद्यालयात अनुपस्थिती बदल विचारणा केली असता काही ठळक बाबी समोर आल्या.

१. अभ्यासक्रम कंटाळवाणा आहे.
२. शिक्षणाने नौकरी मिळलेच याची हमी नाही.
३. अभ्यासात गोडी निर्माण होईल असे महाविद्यालया तर्फे कोणतेच प्रयत्न नाहीत.

४. चुकीचे विषय निवड
५. व्यवसाय विन्मुख अभ्यासक्रम
६. विदया शाखा व विषय निवडीच्या मार्गदर्शनाचा अभाव
७. दोन पेक्षा जास्त अभ्यासक्रमांना प्रवेश
८. मुलींचे मध्येच लग्न करून दिल्या जाते.
९. आर्थिक परिस्थिती नाजूक असल्यामुळे करावे लागणारे काम

वरील बाबींचा विचार करून विद्यार्थ्यांच्या समस्या सुटतील त्यांच्या आवडीच्या अभ्यासक्रमाला प्रवेश मिळाल्यास व व्यवसायन्मुख अभ्यासक्रम असल्यास आणि महत्वाचे म्हणजे विद्यार्थ्यांची अभिरुची, अभिक्षमता लक्षात घेवून मार्गदर्शन लाभल्यास विद्यार्थ्यांची महाविद्यालयातील उपस्थिती वाढू शकेल.

#### संदर्भ ग्रंथ :-

१. मानसशास्त्र: दक्षिण आशिया आवृत्ती / लेखक - साउंड्रा के सिसरेली ग्लिन इ.मेयर, अनुवादक अमृता ओक, शोभना अभ्यंकर, लिला गोळविलकर
२. मानसशास्त्र एक परिचय - विलास पाध्ये
३. संशोधन पध्दती - डॉ.बी.एन.बर्वे
४. स्टॅटीसटिकस इन सायकॉलॉजी अँड एज्युकेशन- एस.के.मंगल

GOEIIRJ